

Тодор БАЛКАНСКИ

София, България

ИСТОРИЯ, ЛЕГЕНДИ, ПРЕДАНИЯ, МИТОВЕ И ОНОМАСТИЧНИ ПОТВЪРЖДЕНИЯ

History, legends, traditions, myths and onomastic confirmations

The article presents a collection of onomastic facts unrevealed so far in Bulgarian studies research. An explanation of names such as Kara Feizi, bogomili, pilgrimia: Sveta Paraskeva, Ivailo: Ivail, Korten, enigmatic until now in Bulgarian onomastics, has been offered.

Newly found materials for comparison have been submitted.

Keywords: anthroponymy, ethnonymy, appellative, settlement name.

Вече определено може да се каже, че отмина времето, когато ономастиката само описваше легендарната онимия и митонимията (вж. напр. при Ат. Илиев, *Български предания за исполини, наречени елини, жидове и латини*, в: СБНУ III: 1890). Народната етимология и народноетимологическият разказ, създаден по нея, остана единствено в помощния инструментариум на ономастичното изследване. Новата качествена проява на ономастичната наука навсякъде, където тя е достигнала количествения си предел, е езиковата археология. По нейните възможности е проверката на възможната достоверност на легендарната ономастична фактология.

Такъв фрагментарен преглед на важни оними за историята на българския език и на българското общество се прави по-долу.

Кара Фейзи

С този кърджалийски предводител е свързана една страница от българската история. Неоснователно името му не присъства в *Енциклопедия България*, на азбучното място.

Преди време разкриха българската му същност на помак в Брезник. В един разказ на войводата Генчо Къргов от Хайнито (Колупчий, дн. Гурково) има кратка бележка за смъртта му: „През гъстия дребак и коритите ние им пресякохме пътя, изпреварихме ги, като запавихме Кортенския брод на Тунджа, за лъджите. Тук шумакът беше по-гъст, – потесен, и тук ги ние причакахме. Таборът наближаваше, чуваше се цвилене, тумтене от конски копита, човешки говор. Със запрегнати пушки на ръка ние чакахме, сърцата ни туптяха. Таборът нагази Тунджа; нашите врагове по двама, по двама минаваха край нас и не ни виждаха – гъстите дървета не позволяваха това. Зададе се и човекът с белия кон. Дядо Павли ни пришепна:

– Внимавайте, ето го Кара Фейзи!

Човекът, що беше разплакал много и голямо, пролял реки невинна кръв, оставил хиляди сирачета, вдовици, изгорил хиляди села, градища беше пред нас; ние го изгледахме. Той беше дебел и не много висок; имаше черно, грозно лице, покрито с широка брада и дълги мустаци.

Главата му беше покрита с копринена шамова чалма и на нея висеше нещо като лисича опашка.

Дрехите му бяха чофени, обшити със златни и сребърни ширити. На кръста му имаше голям сияфлък, гдето блещяха сребърните му пищови, дългата му пала. Конят му бял като сняг.

Кара Фейзи доближи до нас 20-25 крачки, ние го зимахме на кес, пушките ни изгърмяха, конят му трепна, той се катурна през глава.

– Ах, изядоха ме! – свари той да продума и стана бездихан труп, защото нашите куршуми пронизаха сърцето му, а смъртта наложи печата на устата му.

Дружината му се смути, тя се струпа при още горещия труп на своя любим главатар, а това ни помогна да се измъкнем незабелязано през гъсталаците.” (М. Греков, Как ние освобождавахме България I, С., 1990: 150). На друго място в разказа (пак там, 153) е казано: „Донесоха известие, че Кара Фейзи е закопан до Кортенските лъджи (Баня)”.

– срв. и при Т. Стоянов, *Твърдица в миналото*, С., 2007: 119: „Второто нападение (над Твърдица) е през 1813 г. Тогава главатар на бандата бил Кара Фейзи. По време на това нахлуване из Текнето Павли Телкиев издебнал бандата като преминавала река Тунджа и убил Фейзи. Хората му го погребали в с. Баня.”

В моята книга *С българско име и с българска кръв*, В. Търново 1966: 46 сл., съставих по ономастичен и документален път просопографията на този черен българин. Тук до мнението на Генчо Къргов е представено това на Р. Тахов, според когото Кара Фейзи умира през 1822 г. и е погребан в Княжево до мавзолея на Бали ефенди (вж. и при Й. П. Георгиев, *Кърджалиите и Осман Пазвантоглу*, В. Търново 1990: 31-39).

Задачата пред ономаста и езиковия археолог беше да се опита да установи истината: не може такава значителна личност да не е оставила следи в езика ни. Действително след време ономастът Васил Кондов в книгата си *Кортенските колонии в Бесарабия в светлината на езиковата археология. Ономастика. Език*, В. Търново 2005: 14, регистрира РФИ *Карафизите* в Бесарабския Кортен, което свързва със събитията около смъртта на Кара Фейзи край Кортенските бани. В друга наша книга *Двата Кортена и двете Твърдици в светлината на езиковата археология* коригирахме хипотезата с уточнението, че бесарабските кортенци *Карафизите* са от Котел като метрополия (този градец също е нападан от кърджалията). Потвърждението беше намерено сравнително навреме: през лятото на 2009 г. проведох ономастична експедиция в с. Козарево, старо Козос Моде, сега квартал на Твърдица, Сливенско. В топонимната система на това село регистрирах име *Визова гроб* ЮЗ 3 на границата с Кортенските бани (при Т. Балкански, Ил. Илиева, *Поп Паскал – Водачът на кервана* (ръкопис). Така беше затворена и тази страница от историята на кърджалийството в българските земи с името *Кара Феиз*.

Дълго време *Карафейзи* : *Кара Фейзи* беше познат сред черните българи единствено с тази форма на името си. Така присъествува и в рапортите на австрийския консул в Цариград – барон Херберт Рат Кеал : *Кара Феиз*. Единствено при Д. Дечев, *Миналото на Чепеларе*. Принос към историята на Родопа: 4, е дадена формата: *КараФеиз Такъми* от записа с шрифта сиякат на арабицата *Кара Феиз Такъм-и*.

Богомилите и богомилство

Версията за богомилите, които били наречени по името на поп Богомил според Презвитер Козма, сякаш е народноетимологична. Редът ще да е обратен: Името *Богомил* за попа ще да е *епоним*, редериват от конфесионим *богомилли*. Сложното съществително не е било присъщо на славянския български език в онова време и предполага калка от иноезична основа.

Другите имена за богомилите, запазени в нашия и в съседните езици, са: *стриголници* при русите, *патарани* при хървати и сърби, вероятно калка на загубена българска основа като конфесионимно прозвище, за което свидетелства и румънската калка *хърцои*, по която са и днешните българи *хърцои* в Северна България. Основата ще да е било българското *патър*, вероятно за разпознавателната походка на богомилите. Сякаш днес е запазена в представянето на всеки масон от Великата шотландска ложа по света.

При съседите гърци името на богомилите е *фундаити* ‘човек с торба’, което може би калкира другото българско име за тях *торбеиши* (ако не е обратното!). Сякаш от същия произход са и влашките *трайстари* ‘торбари’ – обстоятелство, което съм представил в моята книга *Българите от другата страна на Дунав* (под печат).

И странното обстоятелство: всички имена за богомилите са запазени като конфесионими, с изключение на *богомилли*. В съвременния български език името е *р е а н и м а н т* от старобългарския език по книжен път. Досега се смяташе, че единственото ономастично свидетелство за бълг. богомили е селищното име *Богомила* във Вардарска Македония, описано достатъчно в ономастичната литература. По своята форма обаче сякаш е име с наставката *-ъ* от ЛИ *Богомил*, точна хипотеза при Й. Заимов, *Български географски имена с -ъ*, С., 1973: 77.

Това обстоятелство продължи до 1993 г., когато изследвах трансилванските българи (вж. книгата ми *Трансилванските (седмиградските) българи*, В. Търново, 1996 г.), където се установи, че всички българи в тази част на бившето Първо българско царство, после на Унгария, сега на Румъния, са запазили самоназавание *богомилли*.

Изненадващо беше обстоятелството, че в досега описаната топонимия от българската езикова територия нямаше и следа от име с *е т и м о н* конфесионим *богомилли*. По време на Експедицията, която прове-

дох през 2009 г. в Текнето – землището на гр. Твърдица, открих местни имена *Богомилските гробища* (гробове) и *Богомилската пещера*. Това е и първото ономастично потвърждение за тях, заедно с представения жив конфесионим *богомил* в Трансилвания.

Еклезионимната пилигримия

С историята на църквата *Света Параскева* в Бесарабската Твърдица се занимават Захари Язаджи (*Из историята на църквата „Света Параскева“*, ръкопис, Бесарабска Твърдица) и К. Челак (*Църквата „Света Параскева“*).

Пилигримията при тези автори е схваната като случайно съвпадение на имената, срв. при К. Челак: 288 и сл.: „Решението на Консисторията се представя на Кишиневския и Хотински архиепископ Димитрий, който го утвърждава, а малко по-късно и Светия Синод в Санкт-Петербург също одобрява това решение. По такъв начин напролет в Твърдица се започва строителството на еднопрестолната църква в чест на Преподобна Света Параскева-Петка. Тук трябва да отбележим, че в метрополията твърдичаните навремето също са нарекли черквата си, възникнала през XIV век, на същата светица. Според П. Казанакли сред селяните през XIX век битувала легенда, според която в Твърдица спрял за нощувка молдавският господар Васили I по време на пренасянето на преподобна Параскева от Цариград за Яш. В памет на това събитие село Твърдица в България наричат църквата си „Света Петка“.

Това предание за Василе Лупу, молдовски войвода, и мощите на Св. Петка, не е забравено в Българска Твърдица (Т. Стоянов: 59). За църквата Св. Параскева обаче има една приписка в църковна книга *Полууставче*, пазена в църквата, писана от свещ. Стоян Михайлов (свещенодействал 1837–1847 г.). В нея се казва: „*Светата майка Параскева е построена 1834 г.* (Т. Стоянов: 49)“. Това строителство е върху основите на по-стар едноименен храм от времето на Втората българска държава. Т. Стоянов (цит. съч) пише, че всички селища на пътя, по който са пренасяни мощите на светицата към Търново през Твърдишкия проход, имат църква с име *Света Параскева*.

Башкалийските Тарлеви

Когато съставих книгата *С българско име и с българска кръв*, В. Търново, 1996, бях ексцерпирал българското име *Тарлев* с най-видния представител на едноименната башкалийска фамилия от Молдова. Тогавашните справки категорично гласяха: „*Тарлев е молдованин*”. „*За такъв се представя*”. Поради липсата на повече информация не включих това име в ономастикона (1996 г.).

Впоследствие в резултат на дългогодишната ми работа в Българската Бесарабия неведнъж чувах из българските села в Молдова (гагазки и тукански): „*Тарлев е българин*” : „*Тарлев булгар йоз*”/, „*Тарлев е чист българин!*” Така се случи, че никога не се срещнах с този ренегат на нашия народ. Събрах обаче огромен материал за селото му Башкалий в района на Комрат, за фамилията *Тарлеви* в това село.

Накратко в резюме ще представя писаното по темата в книгата Т. Балкански, В. Кондов, *Двата Кортена, Двете Твърдици и Башкалия в светлината на езиковата археология* (под печат).

Селищното име *Башкалия* е с руска форма срещу българското в Бесарабия *Баикалий*. Селото е заправено в 1830–1832 г., когато е регистрирано с това име от българските бежанари из Новоагорско и Сливенско, участвували в няколко бежанарски кервана, от които са известни Керваните на *Поп Паскал* от Козос Моде, сега Козарево, Новоагорско и на *войводата Кара Танас* от Жеравна : *Баи кьой*. Двата кервана основават освен селата *Кортен*, *Твърдица*, *Баикалий*, още и *Баи кьой*, дн. Кирсово, в района на Чадър Лунга. Така се осъществява пилигримията на:

– селищното име *Баи кьой* : Жеравна в България и *Баи кьой* : Кирсово в Бесарабия;

– селищното име *Баикалия* : *Баикалий* в Бесарабия с начална форма на старателната реч *Баи кьойлий* от жителското име *баикалий* със старателната форма *баи кьойлий* (като *хаскалий* със старателна форма *хас кьойлий*).

Днес най-многолюдна сред българските фамилии в селото е *Тарлеви* – над 40 семейства. Повечето от тях са в процес или в завършен процес на молдованизация. Всички съседи на Тарлеви, най-вече днешните молдовани в селото, определят кърдото така: „*Tarlani sont bulgari*”.

Първата писана рекация срещу молдованизацията на рода и на фамилията, която от *Тарлев* вече звучи *Тарле*, е при Ив. Дундаров и Валентина Пелин, *Грамотите на молдовските князе за приемането и населяването на българите в Молдова*, Ямбол 2005: 20, срв.: ”Вече втори мандат на поста министър-председател на Молдова е Василий Тарлев, потомък на преселници от гр. Калофер, България”. Твърдението обаче не е научно обосновано.

Както често се случва в Бесарабия, членове на една българска фамилия се представят за молдовани, руси, гагаузи, вече в етнически план, дори украинци, а вече и турци, а други си остават българи. Изобилие от такава вече народностна характеристика на българските имена има в трудовете на Н. Куртев, *Селища с българско население в СЗ Буджак*. Ал. Войникова, *Селища с българско население в ЮЗ Буджак*, В. Кондов, *Кортен и Кортенските колонии в Бесарабия*. Такъв е случаят и с фамилията *Тарлеви*: освен молдованизиращите се башкалийски *Тарлеви*, техни сродници със същото име, но българи, има и в Чийший, Болградски район на Украйна. Срв. статията на Ал. Войникова: 276, на заглавката *Тарлеви* : „Тарлеви, сега Тарлев, Tarlani е запазено и при румънизирани, (има предвид молдовенизирани).” *ФИ Тарлев* носят и българи в с. Башкалий (Молдова), от които е и *Василе Тарлев*, министър-председател на тази страна от 2001 до 2008 г. При Илчев: 477 *ФИ Тарлов* е запазена в Сливен, а *Тарлеков* – в Котел. Етимологизацията на Ст. Илчев е по *тарльо* „таралеж”. Такава форма на народния език в онова време съществува (вж. речника на Н. Геров) : *тарле*, *тарльо* и *тарла*. *Тарле се в пазва не туря* (324).

Така появата на бесарабските *Тарлеви* в Чийший и Башкалий се свързва с *Тарлеви* в широкия Сливенски район, в който влизат Котел и Жеравна : Баш кьой. Не ще и съмнение, башкалийските *Тарлеви* са от кервана на Кара Танас войвода, докато тези в Чийший може и да са доселници с друг сливенски керван в района на Болград (и днес в града има *Сливенска махала*).

Ивайло е погрешно разчетено име от *Иваил* на средновековния български цар (вж. книгата ми *Българският цар Ивайло в светлината на езиковата археология*, В. Търново, 2005). Досега не беше открито местно име, което да се свързва с точната форма *Иваил*. В Твърдиш-

кия балкан, където българският цар се среща на бойното поле с византийския пълководец Михаил Глава, е запазено името *Ивайлов дол* (вж. и при Т. Стоянов, *Твърдища в миналото*, С., 2007: 261).

Гърци

С това име се самонаричат каварненските гагаузи. Тяхното гърчене е известен на краеведите и етнонимистите факт (вж. напр. при Г. Топалов, *Речник на селищните наименования в Добричка област*, Добрич 2005: 515). Този автоетноним обаче ще да е сравнително нов и може да се датира по ономастичен път:

– каварненските гагаузи се изселват през 1806–1812 г. в голямата си част в Бесарабия (Молдовския Буджак), където създават селището *Каварна*, което после влиза в състава на Вулканеш. В руските документи са записани единствено като българи. Така са се представили пред имиграционните власти. Днес, след 1956 г., шества идеята, че гагаузите не са българи, а само и единствено тюркски народ, с досадното забравяне, че говорят балкански турски език с българска ономастика. През 1989–1990 г. проучих така наречените *иртишки* и *кавказки българи*. Половината от тях се представят единствено като българи *тукани* с домашен език балканския турски, който наричат български-български. Другата половина говори само български език и самоопределението им е *българи-българи* (вж. и при Т. Балкански, *Кавказките българи*, В. Търново 2005).

Проф. дфн Тодор Балкански, Институт за български език при БАН, София;
tbonomastica@abv.bg